

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА В XIII СТОЛІТТІ І СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА



Віктор ІДЗЬО,
канд. іст. н., ректор
Українського ун-ту
в Москві

У цьому дослідженні поставлено мету встановити причини, які призвели до кристалізації й єдності староукраїнського суспільства, його економічної і політичної могутності в XIII столітті, а також з'ясувати роль української держави в середньовічній Європі, запропонувати сучасну методологію українського державознавства, яка раніше внаслідок панування радянської методології при з'ясуванні питань державотворення, не могла застосуватися щодо складного питання творення української держави упродовж X-XIII століть. Особливо це виявилось під час дослідження питання державотворення Української держави в кінці XII на початку XIII століття. Тогочасна методологія державознавства, яка почасти підтримується і сьогодні, внаслідок відсутності методології українського державознавства визначила дежвотворчий процес в Україні в XIII столітті під іменем «Галицько-Волинське князівство», тим самим применшивши роль функціонування української державності в XIII столітті [1]. Однак, кінець XII початок XIII століття був часом блискучої епохи в реформаторських потугах в історії України-Русі. У цей час, як зауважив російський історик А.Е.Пресняков, українська національність і українська державність складалася на глибоких коріннях своєї національно-культурної індивідуальності за час блискучого, хоча і короткочасного самостійного політичного життя держави Романа Мстиславовича «Самодержця усієї Русі» і його знаменитого сина «короля Русі – Даниїла». У цей час, на думку дослідника, Україна утверджується етнічно, політично, культурно та економічно і ставала між своїми сусідами такою ж могутньою і шанованою в Європі державою, як Польське королівство і Литовське велике князівство [2].

Об'єднана в одне державне тіло у час «Самодержця усієї Русі Романа», що був, як виражається літописець, «Царем в усій Руській землі», Україна-Русь, перетворилася в одну із наймогутніших держав Центрально-Східної Європи. Об'єднавши Галичину і Волинь, Роман Мстиславович заявляє свої права на Київ, номінальну політичну столицю України-Русі, один із найголовніших економічних, політичних і культурних її центрів. Роман прекрасно розумів, що єдина Україна-Русь стане об'єктом припинення внутрішньої феодальної анархії, тому у 1202 році Роман відбирає Київ у Рюрика Ростиславовича і садить у ньому свого васала – удільного луцького князя Інгвара Ярославовича, а у наступному році, повертачись із переможного походу на половців, Роман Мстиславович заво-

лодіває Києвом і фактично стає великим київським князем, одночасно залишаючись галицьким і волинським [3].

Посівши київський великокнязівський стіл, Роман остаточно припинив міжкнязівські чвари в Україні-Русі і запропонував українській державі новий реформаторсько-законодавчий проект під назвою «Доброго порядку для Русі». У вступній частині свого проекту володар України-Русі пропонував зробити так: «Щоб кожний князь не міг грабувати і відбирати волості, що не належать йому. Роман відзначав, що як тільки постає безладдя у державі серед князів, одразу ж це використовують половці, які нападають на Русь-Україну». «Добрий порядок Романа» зводився до головної умови: «У випадку смерті голови держави право вибору великого київського князя мають найбільші із шести володарів Русі, а саме: князь суздальський, смоленський, чернігівський, галицький, волинський і полоцький. Якщо хтось із князів розпочне війну один проти одного, то володар України-Русі судить їх чи мирить. Якщо на когось війною прийдуть половці, угри чи поляки, або якийсь інший народ і сам той окремих князь не може оборонитися, тоді великий князь (володар України-Русі) повинен надати допомогу від усієї держави». Роман Мстиславович запропонував у своєму «Доброму порядку» передачу великокнязівського престолу від батька до сина, як це було прийнято у країнах Західної Європи. Сучасники відзначали Романа Мстиславовича неабиякою державною мудрістю. Очевидно, що Романа можна назвати першим володарем України-Русі і реформатором стародавньої української держави. Джерела дають право нам наголосувати, що авторитет Романа у Європі став настільки високий, що папа Римський вступив з останнім у широкомаштабні політичні зв'язки і запропонував останньому провести і релігійну реформу, додаючи до цього своє благословення, захист апостольської церкви святого Петра і коронування останнього на короля Русі. Однак, Роман відхилив пропозицію реформування релігії і захист від меча апостола святого Петра і заявив папському послу: «Я маю власний меч і звикнув добувати усе, що маю власною кров'ю, так само як діди поширюю і множаю землю Руську» [4]. Як бачимо, українська держава, зміцнена Романом, зразу ж перетворилася у загальноєвропейський могутній кристал через призму якого проходили усі широкомаштабні загальноєвропейські події. Французький хроніст середини XIII століття Адберік з Труа Фонтен говорить, що Роман втрутився у боротьбу за корону Германської імперії, підтримуючи гогенштауфенів проти вельфів і напав на союзника вельфів польського князя Лешка. Через призму такого джерела рамки міжнародної Європейської політики України-Русі в XIII столітті виглядають широкомаштабними. Невтомна енергія і разюча сила характеру володаря України-Русі, Романа, його кипуча і бурхлива міжнародна діяльність стимулювала широкомаштабні стосунки української держави з руськими князями, польовцькими ханами, польським та угорським володарями, германським та візантійським імператорами, папою римським. Шлюб з візантійською принцесою Анною, дочкою візантійського імператора Олексія Комнина, поставив Романа і українську державу на початку XIII століття в один ряд з наймогутнішими державами Європи. Самі ж реформаційні процеси в Україні-Русі у час короткого володарювання Романа

ще зовсім не вивчені, дана праця тільки вводиться науковцями в ракурс перспективного вивчення історичною наукою політичних і торгово-економічних надбань Романа, розробляє сучасну методологію державознавства в Україні [5]. Однак, можна з наявної сукупності джерел зробити висновок, що Роман був могутнім володарем, авторитет і слава якого до нього могла належати тільки київським чи ростово-суздальським володарям, і в його час була перейнята і закріплена галицьким володарем, який переніс столицю України-Русі ближче до західно-європейського світу, а саме місто Галич фактично за час володарювання Романа перетворилось у столицю України-Русі [6].

Тож не є науковим, як це тенденційно вважали історики XIX і XX століття розглядати діяльність Романа, виключно як князя галицького. На нашу думку, в той час коли джерела називають його «Самодержцем всієї Русі», а масштаби політичної діяльності далеко виходили за рамки Галицького князівства. У середньовічній Європі володарі часто змінювали столиці, регіони з яких управляли державою, та назви їх держав ніхто не змінював, очевидно, Русь-Україна теж не виключення. Тому, на нашу думку, аббревіатура «Галицько-Волинська держава», запропонована ученою думкою XIX століття і підтримана рядом українських вчених (І.П.Крип'якевич, Я.Д.Ісаєвич, В.В.Грабовецький, М.Ф.Котляр та ін.), невірна, оскільки дані вчені формували свою концепцію «Галицько-Волинської держави» в той час, коли сформувати концепцію української державності було неможливо, оскільки був відсутній сам предмет вивчення – українська держава. Невірна в означених вище вчених і методологія українського державознавства. Дані вчені формували свої концепції, методологію державознавства, з означенням «Галицько-Волинська держава» в рамках марксистсько-ленінської історичної науки, тобто без будь-якого взяття за основу бодай би концепції української державності М.С.Грушевського. Отже без підґрунтя суто українських історичних, національних та культурних процесів, які проходили в українському народі в XIII столітті, без критичного аналізу сукупності вітчизняних та іноземних джерел, дані вчені оперті на вузькопрофільовану марксистсько-ленінську концепцію, яка не враховувала концепцію української державності, методологію українського державознавства, не могли створити як концепцію української державності, так і методологію українського державознавства [7]. Розглянуті нами раніше заборонені радянською історичною наукою джерела і висновки істориків, дають право наголошувати, що якщо відкинути методологію радянської науки, її сформовану концепцію «Галицько-Волинського князівства» і сформувати нову, українську, методологію державознавства, то ми побачимо, критично розглянувши епоху XIII століття, широкомасштабну діяльність українського народу, її володарів великих князів Романа, Данила в європейським інтегральним процесі. За таких обставин в іншому методолічному контексті достовірно з'ясовується як питання кристалізації української державності, так і релігійні стосунки між православною і католицькою церквою в XIII столітті [8]. Як це не парадоксально, але факт, що стосунки українських володарів з римською церквою в XIII столітті були настільки близькі і найтісніші, що визначали напрямок зовнішньої політики української держави упродовж всього XIII століття. Дослідник XIX століття, Д.Зубрицький, наголошував, що близькими в цей час до України-Русі були як і сусідні західні володарі, так і римська церква: «молодий рішучий Римський папа підносить Роману королівську корону і вінчає останнього на короля Русі, він, який ставить і скидає з престолу володарів заходу, він, який заставляє йти весь західний світ на спасіння гроба господнього, – усе це значить, що Роман Мстиславович мав бути великим і надзвичайно могутнім володарем держави

від Карпат до Дніпра, усіх подвигів якого ми очевидно ніколи не визнаєм. Є тільки здогадки, що він з малим своїм військом перемаг велике угорське військо, що заставило підписати угорського короля з володарем України-Русі вигідний мир «Любові і добросусідства». Його перемоги у Литві, над половцями, очевидно були добре відомі папській курії і оцінені поданням королівської корони, як належне» [9]. Та Роман Мстиславович, знаючи політику папи Інокентія III у питанні імператорського престолу у Німецькій імперії, щодо Візантії, і вигнання хрестоносцями його тестя імператора Олексія Ангела, повважав за потрібне підтримати у кровопролитній європейській війні претендента на імператорський престол від коаліції гібелінів, яку очолював Філіп Швабський [10]. Навіть коронація Романа, яка була влаштована папськими посланими, не порушила вибору союзника. Французський хроніст XIII ст. засвідчуючи факт коронації папою Романа на короля Русі писав: «Король Русі по імені Роман вийшовши за межі своїх кордонів, намагався пройти через Польщу в Саксонію на з'єднання з Філіпом Швабським [11]. Характерно, що в Синодику монастиря Бернардинів св. Петра в Ерфурті теж є запис про те, що Роман король Русі: «Romanus rex Ruthenorum dedit nobil xxx marcas». Слід зауважити, що Ерфурт один із великих торговельних центрів на шляху між північною і південною Німеччиною і у згаданий записом час був у володінні Філіпа Швабського [12]. Що стосується титулатури Романа, то уже починаючи з 1200 р. руські літописи титулювали Романа «великим князем Русі» не тільки в Києві але й в Галичі, Новгороді і в Візантійській імперії. В Візантійській імперії Романа зокрема титулювали «IGEMON», тоді як усіх решту князів Русі в тому числі і підвласних князів України-Русі Романа тільки «DIEPON» [13]. З приводу включення Романа Мстиславовича у західноєвропейську політику Л.Гумільов зауважував, що Роман Мстиславович, що одів королівську корону, як політичний діяч більше був схожий на римського солдатського імператора III століття чи на тюркського еміра XV століття, ніж на могутнього слов'янського, європейського володаря. Але він намагався ним стати. Він намагався змінити свою державу і улаштувати її по західноєвропейському зразку, тобто на зразок герцогств-графств Акваїтанії, Ломбардії чи Саксонії. Його тягнуло до них, він усе переймав від них і якщо б його перемога з Гогенштауфенами була виграною, то Україна-Русь уже при ньому перетворилась би на європейське королівство схоже за політичною структурою на Чеське, Польське чи Угорське королівство, та тоді перехід до католицизму уже у його час був би звичайною річчю, що пізніше і сталося при його сині, королі Данилі [14].

Таким чином, внаслідок енергійної політичної діяльності Романа великого, українська держава на початку XIII століття зміцнила свій політичний вплив не тільки у Польщі чи Угорщині, а навіть в Священній Римській імперії. Коронація папою останнього на короля Русі, хоча номінальна і невизнана самим Романом і титулування останнього у Європі цим титулом ставило його в один ряд з наймогутнішими володарями Європи, з якими Україна-Русь мала у XIII ст. міцні торгово-економічні і політичні і навіть союзні договори [15]. Постать Романа, як могутнього володаря України-Русі надовго залишилась у народній пам'яті. Як зауважував російський вчений XIX століття М.Н. Карамзін, Роман Мстиславович надовго залишився своїми вчинками державця у пам'яті наступних поколінь своїми блискучими воїнськими подвигами, що були відомі усій Східній, Центральній і Західній Європі від Константинополя до Риму [16]. Автор Слова про похід Ігорів мав усі підстави так звернутися до Романа: «А ти Буй-Романе і ти Мстиславе! Мисль одважна покликає ваш розум на діло. Високо плаваєш ти Романе в подвигах ратних, як той сокіл по вітрі ширяю-

чи, птицю долаючи одвагою. Маєте ви залізни нагрудники під шоломами латинськими. Тай не одна країна Гунська, Литва ще й Ятвяги, Деремела і Половці списи свої покидали, а голови преклонили під вашими мечами булатними» [17]. З цього звернення до Романа автора «Слова» вимальовується картина із якої постає могутній володар України-Русі, Роман, переможець багатьох країн і народів, подвиги якого дистались останньому завдяки невтомній і клопіткій праці, яка проглядається через усю кипучу біографію цього енергійного властолюбивого володаря. Українське військо часів Романа великого належало до одного з найкращих у Центрально-Східній Європі. Його кінна дружина була озброєна за останнім словом тогочасної військової техніки на взірць західно-європейської рицарської дружини і була здатна перемагати у постійних війнах з половецькою кіннотою, що мала кількісну перевагу. Таку військову систему перейняв і наступний володар України-Русі, великий князь Данило Романович [18].

Наступний володар України-Русі, Данило Романович, по часах угорсько-польської інтервенції та сорокалітньої феодальної війни, яка сталася по трагічній смерті Романа, після битви під Ярославом знову відновлює єдиновладдя в Україні-Русі. Військовий успіх Данила Романовича набув розголосу в усій Європі [19]. Ця перемога як і посилення позицій у Центральній Європі, України-Русі, стурбувало і монголо-татар, які вважали, що розоренням Києва, Володимира та Галича назавжди підірвали могутність України-Русі. Перемога Данила Романовича під Ярославом утверджувала усі ті позитивні процеси, які поводив великий князь по відродженню земель України-Русі. Український народ знайшов у собі сили відбудувати знищені ворогом міста і села, відновлювати ремесла, промисли, торгівлю. Данило Романович доклав багато зусиль для відновлення Києва, Володимира, Галича. Він особисто їздив в Київ та Овруч облаштовувати життя цих регіонів своєї держави [20]. Однак Галичина і Волинь, що розташовані поблизу західно-європейської цивілізації почали скоріше відроджуватися ніж Київщина. Літописець наголошує, що по «Батиевім погромі» Данило Романович почав закликати умільців, які приходили від німців, русі, ляхів: «вони ішли день за днем підмайстри і майстри, що втекли від татар – сидільники, лучники, тульники, ковалі по залізу, міді, сріблу, і відновились життя» [21]. Літописець схвально ставить до заходів Данила спрямованих на відродження та будівництво нових міст. У посмертному панагирику володарю України-Русі, в переліку його чеснот з повагою сказано, «що він збудував багато міст» [22].

Сукупність джерел дають нам підстави вважати, що феодальна війна в Україні-Русі, яка продовжувалася близько 40 років по вини українських феодалів, закінчилася повною поразкою опозиції і возведенням законного наслідника Данила на великокнязівський галицький престол [23]. З цього приводу Санкт-Петербурзькі вчені І.Я.Фроянов і А.Ю.Дворніченко відмічають, що у першій половині XIII століття і у середині його в Україні-Русі проходили нові соціально-політичні зміни державного влаштування, які були затримані татаро-монгольським нашествям. У той час, наголошують дослідники, феодалізм в Україні-Русі модернізувався, її складові частини княжіння у час Романа набрали рис загальноєвропейської держави. Яскравий приклад модернізованої української держави по західноєвропейському зразку, наголошують І.Я.Фроянов і А.Ю.Дворніченко, набирає українська держава після погрому монголо-татар. Відрізана від північно-східної Русі і візантійської цивілізації, Русь-Україна повертається до західноєвропейської цивілізації, яскравим представником цього епохального повороту, являється державець України-Русі нового типу «Данило-король» зі своїм дворським, печетником-

канцлером, воеводою, тисяцьким, служилими князями і боярами. Це нова епоха, яка характеризує новий період історії України-Русі у час входу останньої у європейський союз католицьких держав [24].

Дякуючи наявності могутньої військової організації, український король Данило I мав великий вплив на країни Західної Європи: Угорщину, Польщу, Чехію і навіть Австрію, у зв'язку з цим, міг на рівні проводити широкомасштабні переговори з володарями цих країн папою Інокетієм IV про хрестовий похід проти татар. Щоб приєднати до себе папу, який мав великий вплив у Європі і фактично очолював союз католицьких держав, Данило Романович погодився піти на унію з Римською церквою і вступити в католицький союз держав, як його рівноправний член [25]. Слід зауважити, що український володар, український народ зробив свій вибір на користь релігійної унії і союзу з католицьким заходом не у час релігійного чи політичного притиснення католиками, коли феодальна війна роздірала на шматки Україну-Русь і коли іноземні володарі самостійно по-насильницьки намагалися впровадити унію в Україні-Русі, а у час коли українська держава знаходилась у фазі своєї найбільшої політичної, економічної, та військової могутності. Впроваджував унію один з наймогутніших володарів стародавньої України-Русі, представник древньої династії українських князів мономаховичів, предки якого усі були великими київськими князями, великий князь Данило Романович, син «самодержця усієї Русі великого князя Романа, що був царем в усій Руській землі, який ревно наслідував, як зауважив літописець, свого прадіда Володимира Мономаха» – дотримувалася стратегії політичної могутності держави. Релігійна унія зближення з католицьким заходом аж ніяк не зачіпала культурних та духовних традицій українського народу. Володарем України-Русі, українським народом признавалась тільки зверхність папи, як вселенського релігійного ієрарха, як це нам засвідчують джерела: «Папа римський Інокентій заклинав тих, хто зневажали грецьку православну віру, визнавав світлого короля Русі Данила єдиним законним володарем України-Русі» [26].

Після коронації, наголошував І.П.Крип'якевич, король Данило намагався ще більше зблизитися з Західною Європою, з метою організації хрестового походу проти татар, з метою перейняття її культурних та технічних надбань католицького заходу, щоб перетворити Україну-Русь на могутню західноєвропейську державу [27]. Отже, українські володарі Роман, Данило, це одні з найбільш яскравих постатей у історії української держави у середині XIII століття, феномени, які організували державне життя так, що воно залишилося незмінним до кінця XIII століття, і підтримувалося не менш енергійними їхніми нащадками. Їх постаті нехай і сьогодні стануть дороговказом новітнім відновлювачам української державності, яку ми повинні черпати з стародавньої України-Русі.

Феномен української держави в XIII столітті і її володарів Романа, Данила, ще буде довго вивчатися вітчизняними і зарубіжними істориками, особливо зараз після відновлення української держави. Дане дослідження нехай стане дороговказом у з'ясуванні питання централізованої української державності, розпочне вивчення цього, ще майже нез'ясованого науковцями, питання. Започаткує нову сучасну, українську методологію державознавства.

Історія української державності і зокрема в XIII столітті, не вивчалася з точки зору державотворчих процесів українського народу, оскільки був відсутній сам предмет вивчення – українська держава. У даному дослідженні ми переглянули підхід і методологію державознавства, яка не переглядалась істориками внаслідок відсутності на українських землях предмету вивчення – української держави. Зараз, коли в час наявності на етнічних українських землях предмету

вивчення –Української держави, сучасна методологія державознавства, повинна розглядати її через державотворчі процеси які проходили і проходять в Європі, оскільки Українська держава в XIII столітті, це складова тогочасної цивілізованої Європи. Такою вона залишається на сучасному етапі, тобто після відновлення української державності. На сьогоднішньому етапі розвитку української державотворення, та процесу розвитку української державності, сучасна методологія державознавства, повинна відіграти важливу роль в процесі формування методології українського державознавства в українській історичній науці та українознавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ідзьо Віктор. Українська держава часів короля Данила у висвітленні сучасної історіографії. Україна, українці, українознавство у XX столітті в джерелах і документах: Збірник наукових праць у 2-х частинах. – К.: НВЦ, 1999. – Ч.1. – С.33-40.
2. Пресняков Е.А.. Украина – Вестник культуры и политики. Пг., 1918. – №9. – С.18-19.
3. Котляр М.Ф.. Данило Галицький. – К., 1979. – С.20.
4. Татищев В.Н.. История государства Российского. М-Л. 1964. – С.170; Руський літопис. – К., 1989. – С.368-369.
5. Ідзьо Віктор. Українська держава часів короля Данила у висвітленні сучасної історіографії. Україна, українці, українознавство у XX столітті в джерелах і документах: Збірник наукових праць у 2-х частинах. – К.: НВЦ, 1999. – Ч.1. – С.33-40.
6. Ідзьо В.С.. Українська держава у XIII столітті. Українська держава часів «Саможерця Русі Романа». Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1997. – №2. – С.31-50.
7. Ідзьо В.С.. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.3-7.
8. «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв. – М., 1987. – С.134-138.
9. Зубрицкий Д.. История древнего Галичско-Русского княжества. – Львов 1852-1855. – Т. 2. – С.31-32.
10. Гумильов Л.. Древняя Русь и Великая степь. – М., 1989. – С.493.
11. Monumenta Germanica Historica (дальше MGH). 1874. – Т.23. – S.883.
12. Грушевський М.С.. Історія України-Русі. – К., 1991. – Т.2. – С.485.
13. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.193.
14. Гумильов Л.. Древняя Русь и Великая степь. – М., 1989. – С.493-494.
15. М. Чубатий Історія християнства на Русі-Україні. – Рим-Нью-Йорк. 1965. – Т.1. – С.551-556.
16. Карамзин М.Н.. История Российская. – М., 1991. – Т.III. – С.213-215.
17. Слово о полку Игореве. – М-Л., 1955. – С.442-447.
18. Ідзьо В.С.. Українська держава у XIII столітті. Українська держава часів «Самодержця Русі Романа». Науковий Вісник українського Історичного Клубу. М.1997. – №2. – С.31-50.
19. Ідзьо В.С.. Українська держава часів короля Данила. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. М., 1998. – №1. – С.3-30.
20. Руський літопис. – К., 1989. – С.368-369.
21. ПСРЛ. – Спб., 1843. – Т.2. – С.329.
22. ПСРЛ. – М., 1962. – Т.1. – С.425.
23. Пашуто В.Т.. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С.194.
24. Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства Древней Руси. – Л., 1988. – С.156.
25. Ідзьо В.С. Українська держава часів короля Данила. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1998. – №1. – С.3-30.
26. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ, 1999. – С.262-267.
27. Крип'якевич І.П. Історія України. – К., 1990. – С.79-81.